

מסע בעקבות בת מלך

עיון בסיפור "מעשה מאבירת בת מלך"

הקדמה

בשורות הבאות אתמקד בעיקר בהצעת ניתוח מסוימת לסיפורו של ר' נחמן מברסלב, מעשה מאבירת בת מלך, הסיפור חביב עלי מנעורי, ולא אחת מוצא אני את עצמי חוזר אליו, אלומת פנסי הפרשני מגלה פינות שלא הוארו די צרכן בקריאה קודמת, ומאחר שספרות איננה גאומטריה - במחומש יהיו תמיד חמשה קודקודים' פסק שר הגאומטריה - מתגלות לא-פעם גם פינות חדשות לגמרי.

הדרך שאציע להלן תנסה לרכך במידה ניכרת את הסימבוליקה הקבלית העזה, ולטעמי הנוקשה, שהסיפור שרוי בה ולנסות לקוראו מבעד לאספקלריה של סמליות אחרת, פסיכולוגיסטית יותר. תמציתה - יש לראות את הסיפור כ"סיפור מסע". נסתפק לפי שעה בהצגת מטרות תמציתיות זו, ומשהו על הרקע העיוני שלה ייאמר בהמשך. אך את זאת לא אוכל להמנע מלומר, סימבוליקה קבלית כבדה, שאין ספק שר' נחמן היה רווי בה כדבעי, עשויה להפוך לעניין טכני למדי - אוסף קודים המייצגים שפה דתית מסוימת, וכפי שקורה תדיר בהתפתחותן של שפות נוטים המושגים הללו לאבד את חיוניותם ויכולתם להתסיס את הרוח והופכים למטרות קפואות ואף לכלל "אות מתה" יגיעו. הגם שסכנה זו רובצת גם לפתחה של הסמליות האחרת שתוצע להלן, דומני שמבלי לזנוח כליל את הסמליות הקבלית, ובהתחשב בסערת נפשו הידועה של ר' נחמן, הגיבור האמיתי של הסיפור, המציגה מסע תמידי, יוביל החיכוך בין שתי מערכות הסמלים - התיאולוגית והפסיכולוגית, לרענון הקריאה ולהסערת חיצים בעורקים הפרשניים.

אפתח בהצגת הסיפור בנוסחו העברי ובהשמטת ההערות ביידיש שהוסיף ר' נתן תלמידו של ר' נחמן המשקפות את דבריו. הסיפור מחולק לחלקים שהוכתרו בכותרות לפי הדרך שאנו רואים את מבנהו, מתוך מודעות להשלכות הפרשניות של הסיפור ומבנהו.

א. מטרת המעשה, הכעס, האובדן וחיפוש האב

ענה ואמר: בדרך ספרתי מעשה, שכל מי שהיה שומעה, היה לו הרהור תשובה. וזו היא: מעשה במלך אחר, שהיו לו ששה בנים ובת אחת. ואותה הבת היתה חשובה בעיניו מאד, והיה מחבבה ביותר והיה משעשע עמה מאד: פעם אחת היה מתועד עמה ביחד באיזה יום ונעשה ברגז עליה, ונזוקה מפיו דבור: שהלא טוב יקח אותך. בלילה הלכה לחדרה, ובבקר לא ידעו היכן היא. והיה אביה מצער מאד והלך לבקשה אנה ואנה:

ב. חיפוש השני למלכות - המדבריות והמבצר

עמד השני למלכות, מחמת שראה שהמלך מצטער מאד, ובקש, שיתנו לו משרת וסוס ומעות על הוצאות, והלך לבקשה. והיה מבקשה מאד זמן מרובה מאד עד שמצאה. והיה הולך אנה ואנה זמן רב ובמדבריות ובשדות וביערים והיה מבקשה זמן רב מאד: והיה הולך במדבר,

וראה שביל אחד מן הצד, והיה מישב עצמו: באשר שאני הולך כל כך זמן רב במדבר ואיני יכול למצאה, אלך בשביל הזה, אולי אבוא למקום ישוב; והיה הולך זמן רב: אחר כך ראה מבצר, וכמה חילות היו עומדים שם סביבו. והמבצר היה נאה ומתוקן ומסודר מאד עם החילות, והיה מתירא מפני החילות, פן לא יניחוהו לכנס. והיה מישב עצמו: אלך ואנסה.

ג. הפגישה עם בת המלך במבצר – בחירת מקום הגעגועים

והשאיר הסוס והלך להמבצר, והיו מניחים אותו, ולא עכבוהו כלל. והיה הולך מחדר לחדר בלי עכוב, ובא לפלטיין אחד וראה, שישב שם המלך בעטרה, וכמה חילות שם וכמה משוררים בכלים לפניו, והיה שם נאה ויפה מאד, והמלך ושום אחד מהם לא שאלוהו כלל: וראה שם מעדנים ומאכלים טובים, ועמד ואכל והלך ושכב בזווית לראות מה נעשה שם, וראה שהמלך צוה להביא המלכה. והלכו להביא אותה, והיה שם רעש גדול ושמתה גדולה, והמשוררים היו מזמרים ומשוררים מאד, באשר שהביאו את המלכה. והעמידו לה כסא והושיבוהו אצלו, והיא היתה הבת מלך הנ"ל, והוא ראה והכירה: אחר כך הציצה המלכה וראתה אחד, ששוכב בזווית והכירה אותו. ועמדה מכסאה והלכה לשם ונגעה בו ושאלה אותו: האתה מכיר אותי? והשיב לה: הן, אני מכיר אותך; את היא הבת מלך שנאכדה. ושאל אותה: האיך באת לכאן? והשיבה: באשר שאבי המלך נזרק מפיו דבור הנ"ל, וכאן, המקום הזה, הוא לא טוב: וספר לה, שאביה מצטער מאד ושהוא מבקשה כמה שנים. ושאל אותה: איך אני יכול להוציא אותך? ואמר לו שאי אפשר לך להוציא אותי כי אם כשתהיה בוחר לך מקום ותהיה יושב שם שנה אחת, וכל השנה תתגעגע אחרי להוציא אותי, ובכל זמן שיהיה לך פנאי, תהיה רק מתגעגע ומבקש ומצפה להוציא אותי ותהיה מתענה, וביום האחרון מהשנה תהיה מתענה ולא תישן כל המעת לעת.

ד. מקום הגעגועים – אירוני היום האחרון, השינה

והלך ועשה כן: ובסוף השנה ביום האחרון היה מתענה, ולא היה ישן ועמד והלך לשם. והיה רואה אילן, ועליו גדלים תפוחים נאים מאד. והיה מתאוה לעיניו מאד, ועמד ואכל משם, ותכף שאכל התפוח, נפל וחסטפו שנה, והיה ישן זמן מרובה מאד. והיה המשרת מנער אותו, ולא היה נעור כלל. אחר כך הקיץ משנתו ושאל להמשרת: היכן אני בעולם? וספר לו המעשה, שאתה ישן זמן מרובה מאד זה כמה שנים, ואני הייתי מתפרנס מהפרות.

ה. בחירת המקום החדש

והיה מצער עצמו מאד: והלך לשם ומצא אותה. והיתה מצטערת לפניו מאד, כי אלו באת באותו היום, היית מוציא אותי מכאן, ובשביל יום אחד אבדת. אמנם שלא לאכל הוא דבר קשה מאד, בפרט ביום האחרון, אז מתגבר היצר הרע מאד, בכך תשוב לבחר לך מקום, ותשב גם כן שנה, כנ"ל, וביום האחרון תהיה רשאי לאכל, רק שלא תישן ולא תשתה יין כדי שלא תישן, כי העקר הוא השנה.

ו. מקום הנענועים השני, אירועי היום האחרון, השינה

והלך ועשה כן: ביום האחרון היה הולך לשם וראה מעין הולך והמראה אדם והריח של יין. ושאל את המשרת: הראית שזה מעין, וראוי שיהיה בו מים והמראה אדמומית והריח של יין? והלך וטעם מהמעין. ונפל וישן מיד כמה שנים עד שבעים שנה.

ז. ניסיון הבת להעיר את המשנה למלך, הכתיבה בדמעות

והיו הולכין חילות רבות עם השיך להם, מה שנוסע והמשרת הטמין עצמו מחמת החילות. אחר כך הלכה מרכבה ועגלות צב, ושם ישבה הבת מלך. ועמדה שם אצלו, וירדה וישבה אצלו והכירה אותו. והיתה מנערת אותו מאד, ולא ננער. והתחילה לקבל עליו אשר כמה וכמה יגיעות וטרחות גדולות מאד שהיו לו זה כמה וכמה שנים כדי להוציא אותי, ובשביל אותו היום שהיה יכול להוציאני ואברו, והיתה בוכה מאד על זה, כי יש רחמנות גדול עליו ועלי, שכל כך זמן שאני כאן, ואיני יכול לצאת. אחר כך לקחה פאטשיליע (=מטפחת) מעל ראשה וכתבה עליו בדמעות שלה והניחה אצלו ועמדה וישבה במרכבתה, ונסעה משם:

ח. ההתעוררות לקראת המכתב

אחר כך הקיץ ושאל את המשרת: היכן אני בעולם? וספר לו כל המעשה, ושחילות רבות הלכו שם, ושהיתה כאן מרכבה הנ"ל, ושהיתה בוכה עליו והיתה צועקת שיש רחמנות עליו ועליה, כנ"ל. בתוך כך הציץ וראה, שהפאטשיליע מונחת אצלו. ושאל: מאין זה? והשיב לו, שהיא כתבה עליו בהדמעות. ולקחה והרים אותה כנגד השמש, והתחיל לראות האותיות, וקרא מה שכתוב שם כל קבלתה וצעקתה, כנ"ל, ושכעת איננה שם במבצר הנ"ל, כי אם שיבקש הר של זהב ומבצר של מרגליות, שם תמצאני:

ט. המשך החיפוש במדבריות, הפגישה עם הממנית על החילות והעופות

והשאיר את המשרת והניחו, והלך לבדו לבקשה. והלך כמה שנים לבקשה, וישב עצמו, שבודאי בישוב לא נמצא הר של זהב ומבצר של מרגליות, כי הוא בקי במפת העולם ועל כן אלך אל המדבריות. והלך לבקשה במדבריות כמה וכמה שנים: אחר כך ראה אדם גדול מאד, שאינו אנושי כלל שיהיה אדם גדול כל כך. ונשא אילן גדול, שבישוב אינו נמצא אילן גדול כזה, ואותו האיש שאל אותו: מי אתה? ואמר לו: אני אדם. ותמה ואמר, שזה כל כך זמן שאני בהמדבר, ולא ראיתי מעולם בכאן אדם. וספר לו כל המעשה הנ"ל ושהוא מבקש הר של זהב ומבצר של מרגליות. אמר לו: בודאי אינו נמצא כלל, ודחה אותו ואמר לו, שהשיאו את דעתו בדבר שטות, כי בודאי אינו נמצא כלל. והתחיל לבכות מאד, כי בודאי בהכרח הוא נמצא באיזה מקום, והוא דחה אותו כי בודאי דבר שטות אמרו לפניו. והוא אמר, שבודאי יש:

אמר לו: לדעתי היא שטות, אך מחמת שאתה מתעקש, הנה אני ממונה על כל החיות, אעשה למענך ואקרא לכל החיות, כי הם רצים את כל העולם, אולי תדע אחת מהם מהר ומבצר, כנ"ל, וקרא את כולם מקטן ועד גדול כל מיני החיות ושאל אותם, וכולם השיבו, שלא ראו. ואמר לו: ראה ששטות ספרו לפניך; אם תשמע, שוב לאחוריך, כי בודאי לא תמצא, כי איננו בעולם. והוא הפציר מאד ואמר, שבהכרח הוא נמצא בודאי:

אמר לו: הנה במדבר נמצא שם אחי, והוא ממונה על כל העופות, ואולי יודעים הם מחמת שהם פורחים באויר בגבוה, אולי ראו הר ומבצר הנ"ל, ותלך אליו ותאמר לו, שאני שלחתי אותך אליו:

והלך כמה וכמה שנים לבקשו. ומצא שוב אדם גדול מאד, כנ"ל, ונשא גם כן אילן גדול, כנ"ל. ושאל אותו גם כן כנ"ל, והשיב לו כל המעשה ושאחיו שלחו אליו. והוא דחה אותו גם כן, כי בודאי אינו בנמצא. והוא הפציר אותו גם כן:

ואמר לו: הנה אני ממונה על כל העופות; אקרא אותם, אולי יודעים הם. וקרא כל העופות ושאל את כולם מקטן ועד גדול, והשיבו, שאינם יודעים מהר ומבצר הנ"ל. אמר לו: הלא אתה רואה שבודאי איננו בעולם, אם תשמע לי, שוב לאחורייך, כי בודאי איננו. והוא הפציר אותו ואמר, שבודאי ישנו בעולם:

אמר לו: להלן במדבר נמצא שם אחי, שממונה על כל הרוחות, והם רצים כל העולם, אולי יודעים הם.

י. הפגישה עם הממונה על הרוחות, הרוח שנשאה את בת המלך

והלך כמה וכמה שנים לבקש ומצא אדם גדול גם כן, כנ"ל, ונשא גם כן אילן גדול, כנ"ל. ושאל אותו גם כן, כנ"ל, והשיב לו כל המעשה, כנ"ל, ודחה אותו גם כן. והוא הפציר אותו גם כן. ואמר לו: שלמענו יקרא שיבואו כל הרוחות וישאל אותם. וקרא אותם, ובאו כל הרוחות, ושאל את כולם, ולא ידעו שום אחד מהם מהר ומבצר הנ"ל. ואמר לו: הלא אתה רואה ששטות ספרו לפניך. והתחיל לבכות מאד. ואמר: אני יודע שישנו בודאי:

בתוך כך ראה שבא עוד רוח אחד. וכעס עליו הממונה הנ"ל: מדוע נתאחרת לבוא? הלא גזרתי, שיבואו כל הרוחות, ולמה לא באת עמהם? השיב לו, שנתעכבתי מחמת שהייתי צריך לשאת בת מלכה אל הר של זהב ומבצר של מרגליות. ושמח מאד:

ושאל הממונה את הרוח: מה יקר שם, ואמר לו, שכל הדברים הם שם ביקר גדול. ואמר הממונה על הרוחות להשני למלכות: באשר שזה זמן גדול כל כך שאתה מבקשה וכמה יגיעות שהיו לך, ואולי יהיה לך עתה מניעה מחמת ממון, על כן אני נותן לך כלי, כשתושיט ידך לתוכה תקבל משם מעות.

יא. הכניסה אל הר הזהב ומבצר המרגליות, השחרור

וגזר על הרוח הנ"ל, שיוליך אותו לשם. ובא הרוח סערה ונשא אותו לשם, והביא אותו אל שער, והיו עומדים שם חילות, שלא הניחו לכנס אל העיר. והושיט ידו אל הכלי, ולקח מעות, ושחד אותם, ונכנס לתוך העיר. והיתה עיר נאה: והלך אל גביר ושכר לו מזונות, כי צריך לשהות שם, כי צריך לשום שכל וחכמה להוציאה. ואיך שהוציאה לא ספר ובסוף הוציאה.

הסיפור כמסע – הערות מקדימות

עיון ולו חטוף בסיפור מתוך תשומת לב למבנהו מכוון למספר השגות העשויות לסייע בהבנתו כ"סיפור מסע". הדברים מכוונים למעמדם של הסיוס והפתיחה, ולדרך שבה מוצגים שלביו הרבים.

נפתח במה שבולט מכל - הסיום. בהשוואה לשלבים הקודמים הכניסה למבצר - העיר (חלק יא), מתוארת בקיצור מופלג. קיצור זה עשוי לציין נמרצות, תכליתיות ונחישות, ומבחינה זו הוא מנוגד לחלוטין לאווירה של שוטטות חסרת מטרה לכאורה, ותרדמה ברגעים מרכזיים האופפת שלבים קודמים בסיפור. אם כן, הסיום מאופיין בסגנון משלו, אך שיאו "ואיך שהוציאה לא סיפר ובסוף הוציאה", חורג מכל גדר קיצור ותמצית! כאן מדובר בויתור מודע על פרטים שעשויים להוות שיא דרמטי בכל סיפור העונה לדרישות של עלילה בעלת שיא. בלשונו, הקטע המעניין מכל, שלקראתו מייחל כל קורא בעל חושים דרמטיים, הושמט, ולו היה קורה כדבר הזה באחד מן הסרטים העלילתיים, הייתה הצלחתו המסחרית מוטלת בספק רב.

ניתן כמובן להסביר את הסיום המכווץ הזה כבסיס הפתוח להרחבה בהזדמנות אחרת כשיווצר סיפור חדש, וניתן לראותו כצמצום המתחייב מגודל המסתורין העוטף את המעמד, כביכול; מה שמפריע אולי בסרט מתח עשוי להיות מובן בתכלית בעלילה הנוגעת בעולם שמעבר, עולם שיש בו צדדים שהשפה נכשלת בתיאורם. ויחד עם זאת, הוויתור על סיום שמבליט מימד של עלילה שאמורה להיות מוכלת בו, מסב בהכרח את תשומת הלב לשלבים "שלפני". מרכז הכובד של העלילה מוסט מסיום פוטנציאלי שאינו קיים, לדרך אל הסיום. הדרך הופכת להיות העיקר, היא המעוררת לפרשנות לסוגיה, ועם שלביה השונים מתעמת הקורא העוקב אחר הנוסע הנע בה.

זאת באשר למעמד הסיום, ומכאן מובילה הדרך לבחינת הראשית. השאלה הנידונה בו היא מה מניע את היוצא לדרך? מהו מקור "האנרגיה" למסע הארוך המתמשך על פני פרקי חיים שלמים? ובכן, בפתחת המעשה נסיבות היציאה למסע מוגדרות היטב. מבחינת הנוסע המניע הוא ללא ספק חיפוש. הצורך בחיפוש נובע ממה שמצטייר על פני השטח של הסיפור כבעיה משפחתית, כניעה לחולשה אנושית רגעית מהסוג הידוע בחיי המשפחה. "... באיזה יום ונעשה ברוגז עליה, ונזרקה מפיו דבור שהלא טוב יקח אותך...". מהפכים קיצוניים שכאלו עשויים להיות הרי אסון וכך קרה כאן. מכל מקום, התוצאה גוררת צער: "והיה אביה מצטער מאוד...". והצער מוביל לתגובה אצל "השני למלכות": "מחמת שראה שהמלך מצטער מאוד...". ניתן דעתנו, אין כאן גורמים גבוהים, נשגבים המניעים את המסע אלא פקעת של רצונות פשוטים היוצרים תסבוכת מוכרת וידועה שעיקרה קושי להחזיר את הגלגל אחורנית. ניתן כמובן להסביר את הפשטות כצורך המשל ולהעמיד את כל הגורמים הפשוטים הללו כבסיס באלגוריה שהמפתח לפענוחה יהיה הסמליות הקבלית. אך בפשטות - ויסולח לי על משחק הלשון - פשטות עשויה לסמל פשטות, ובצורתם זו ניתן לפרשם כמסמני שגרתיות המאפיינת מסע חיפוש המובל על ידי הגורמים המוכרים דווקא, כשאין כאן בהכרח רמיזה לאיזו אידיאולוגיה ידועה המניעה את המסע.

נעיר עתה הערה על דבר השלבים של הסיפור. המבנה עתיר בשלבים מובחנים, ואין ספק שהאופן שבו הם מוצגים נוטה אל הדרמטיזציה וההקצנה. ברור שיש כאן מגמה ברורה ופשוטה של הצבעה על החמצות של שעת כושר המחודדת מאוד על ידי תיאורי הנפילה בעטייה של חולשה אנושית. אלה מעוררים את השאלה - האם רק סיפור החמצות לפנינו? האם מוביל גודש ההחמצות לראות במסופר רק מבחן לנחישות של המחפש ויכולתו לעמוד במבחן "השבירה"? האם הסיפור מונע רק ברמה של נחישות זו, או גם בכוחם של שינויים בתודעה הנרכשים בכוח המפגש עם הדרך הארוכה והקשה? האם המחפש משתנה, לא רק בהקשר של חיזוק הנחישות לנוכח המכשולים, אלא גם בהקשר רחב של עיצוב מחודש של מגוון כוחות הנפש?

כאן המקום להדגיש, הסימבוליקה הקבלית שבדרך כלל מנחה את פרשנות המעשה (ראה להלן) מניחה מן הסתם התעלות במידות שונות ובדרגות שונות אגב ההתקדמות בדרך ליעד, אך אלו יכולות להיות קפואות למדי - תחנות קבועות וידועות שאותם עוברים במסע הדתי המוכר.

ואילו תפיסת המסע שאנו מנסים להוביל כאן מעניקה אופי פסיכולוגי מוכר יותר. אנו מדברים כאן על דינמיקה פסיכולוגית שהיא העיקר בדרך הארוכה אל שחרור בת המלך.

נדגיש, בשלב הראשון בסיפור מדובר על מצב של געגועים במשך שנה וכישלון של היום האחרון. לכאורה ההנחה היא כי היום האחרון הוא מוקד ריכוז הכוחות הנפשיים ומיקודם כולם כמטרה, מה שעשוי להביא לשחרור. הכל מוביל כאן ליום האחרון ואם היה שינוי בתודעת המחפש במהלך השנה הקודמת הרי היה צורך לבוא לידי ביטוי באותו יום אחרון, ודאי שיש כאן תיאור יפה של רגעי השבירה המתרחשת בדיוק בעת שמתבקשים כוחות נפש חזקים במיוחד, והוא הדין בניסיון השני המוביל לשינה של שכרות המובילה לטשטוש מוחלט של הזהות עד לחוסר יכולת לזהות היכן הוא בעולם ובעצם מהי זיקתו למקום ולזמן. שבירת זהות או כל שינוי מהותי ב'אני' עשויים להתרחש ברגע בודד, בהחמצה של שעת כושר, אך שבירה זו היא חלק ממסכת מורכבת יותר של שינויים שעוברת אישיות המחפש; שינויים אלה, בהצטברם ובהצטלבם, יוצרים את השינוי העמוק שהדרך גורמת.

הפגישה עם הממונים על החיות והעופות

אחרי השינוי העמוק שגורמת שנת שבעים השנה הולך המשנה למלך לחפש את בת המלך במדבריות. על משמעות המדבר כצורת החיפוש נעמוד בסעיף הבא, ונתרכז כאן בכמה מאפיינים שלו. עד עתה התמקד החיפוש רק בהתמודדות עם הצער והגעגועים. מבט פנימי אל תוככי הנפש הבוחנת בודקת עד כמה הצער והגעגועים הם אמיתיים. אמיתותם כרוכה בהתמדתם, וכשזו נקטעת הרי אין החיפוש צולח. עתה החיפוש לובש פנים שונות לחלוטין. ראשית, נפטר המשנה למלך ממשרתו: "השאיר את המשרת והניחו והלך לבדו לבקשה". דומה שבצד המוטיב הספרותי הלקוח מספרות המעשיות העממית מהדהד כאן לקחם של סיפורים מקראיים שבהם עוזב הגיבור, או הגיבורים, את נעריהם לפני הצעד המכריע שבו מושג השינוי הגדול. הכוונה כמובן לסיפורי העקידה ואליהו. ברור למדי שיש כאן התנערות מסמלי מעמד, וכמעבר למצב אנושי אחר שבו מתאפשר לאדם להיות "עם עצמו" במובן העמוק של המושג. על רקע זה מתחולל המפגש עם הענק: "ואחר כך ראה אדם גדול מאוד שאינו אנושי כלל שיהיה אדם גדול כל כך". חרף הפליאה מצורתו, ברור שהוא עומד מול אדם, אדם מול אדם - וההבדל ביניהם הוא בראש ובראשונה בגודל. הנה, מי שהיה עד כה אדון למשרת שסר למשמעתו פוגש אדם המבטל אותו בגודלו ומעמידו בצלו. רוצה לומר, החיפוש מפגיש עם "אדם" - אנושי, והשיחה עמם ונכונותם לעזור מביאים אותו בסופו של דבר אל המטרה. השינוי נגרם אפוא לא רק בגין מיקומו של המפגש בסיפור, מפגש שהגיע סוף לאחר פרק זמן ארוך של דבקות במטרה, השינוי נגרם בעמקות עצם המפגש! הסמליות היא הדוברת מבין השטין. מפגש עם סמלים של מהויות נפשיות שיש בהן כדי לכוון את המחפש לשינוי פנימי ולא רק למציאת האבדה.

על משמעות המדבר בסיפור

המדבר - זירה משמעותית של החיפוש בסיפורנו - עשוי לסמל את הקושי ואת הבדידות של המחפש. עליו לעבור את גבולות הקושי המוכרים, ואין כמדבר - שבו חשוף המחפש לסכנות הבסיסיות ביותר בחיים - כדי לסמן גבולות אלו. אולם, אפשר שיש כאן עניין נוסף. ניתן דעתנו למיקומו של המדבר בסיפור. כבר בתחילתו נאמר: "והיה הולך אנה ואנה זמן רב במדבריות ובשדות וביערים והיה מבקשה זמן רב מאוד. והיה הולך במדבר וראה שביל אחד מן הצד, והיה מיישב עצמו: באשר שאני הולך כל כך זמן רב במדבר ואיני יכול למוצאה, אלך בשביל הזה, אולי אבוא למקום יישוב...". דומה כי משתקפת כאן הרתיעה המובנת למדי מן המדבר והניסיון לבקשה ביישוב. אחר כך הולכות עלילותיו ומסתבכות כידוע, ובסופו של דבר מחזירה אותו דרכו המדברה: "השאיר את המשרת והניחו והלך לבדו לבקשה. והלך כמה שנים לבקשה, ויישב עצמו שבוודאי ביישוב לא נמצא הר של זהב ומבצר של מרגליות, כי הוא בקי במפת העולם. ועל כן

אלך אל המדבריות. והלך לבקשה במדבריות כמה וכמה שנים. אחר כך ראה אדם גדול מאוד...". מנקודת מוצא מדברית זו זורמת העלילה ומתפתחת בכיוון הידוע אל מציאתה של הבת. אם כן, דרכו של המחפש פותחת במדבר עוברת להתרחקות ממנו, הולכת שלב אחר שלב ומתפתחת סדרת ההחמצות, עד שישוב המדברה ומשם תיפתח הישועה.

לדעתי, המדבר הוא נקודת מפתח להבנת הסיפור, לא רק בגלל הקושי שהוא מציג בפני המחפש והיותו גורם המסייע לעיצוב הטלטלות ונקודות התפנית שבעלילה. תפיסת המדבר כזירה מספקת תובנה עקרונית למצב החשוב לדעתנו בסיפור - ההשתנות כתהליך. מה מסמל המדבר? הנחתנו היא כי בסיפורי מסע הזירה מספקת השתקפות של התודעה המשתנה, ונדון בכך בקצרה בהמשך. שינוי המסומל במדבר לא היה אפשרי בתחילת הסיפור, אך הוא הולך וקורם עור וגידים בסופו. המדבר המקראי סיפק לנוודים למיניהם מקום מפלט פיזי, אך היה זה מקלט לשעה, החיים החומריים בו קשים מנשוא. המדבר הסמלי מספק השראה לשינוי עמוק. ניתן להבין את השפעת המדבר כטוהרה, מתוך ההנגדה הבסיסית שקיימת בין המדבר ליישוב, בבחינת "מי יתנני במדבר מלון ארחים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם כי כלם מנאפים עצרת בגדים" (ירמיהו ט', א'). הטוהרה מושגת בסביבה שהיא אנטיזה ליישוב, וההנחה היא שאי אפשר לחיות חיים נכונים ביישוב מבלי לעבור שלב מדברי כלשהו. מבחינה זו אין להגיע ל"הר של זהב ומבצר של מרגליות" - הסמל הקיצוני ביותר ליישוב הכרוך ברכושנות (זהב, מרגליות), מבלי להיטהר במדבר. בסופו של דבר הבת נמצאת במבצר, אך במדבר נמצא הפתרון!

אפשר לחדד כיוון זה עוד יותר. המדבר נושא סמליות ברורה נוספת המתקשרת לקודמתה. משמר הוא את זכר התוהו ובוהו הקדמון שמעולם לא נעלם! "ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישימן" (דברים ל"ב, י) איננו רק מליצה מקראית. "המצאה" המתרחשת במדבר קשורה בזיקתו לתוהו. יש כאן משמעות מפרקת. אם נבין את התוהו כמצב בראשיתי, טרם הסתדר העולם בסדריו - טרם התארגן דבר דבור על אופניו, הרי המדבר - הניגוד הגדול לצויליזציה, מחזירנו אל אותו מצב בראשיתי. יש לעיתים צורך להתפרק כדי להיבנות מחדש. יש תכלית גם במצבים הקדומים טרם נברא כל שנברא. הפירוק הוא התנאי למצאה, והוא בסופו של דבר הדבר החשוב בחיפוש! בהקשר זה ניתן לדבר על פחד בסיסי מפני הפירוק - איש אינו יכול לשאוף לפירוק מרצון, לילך למצב חדש לחלוטין רחוק מאוד מהניסיון היומיומי, אך מצב זה חיוני. הפחד מן המדבר בתחילת הסיפור מוביל למסע חיפוש ארוך שסופו במדבר שבסוף הסיפור.

מסע חיפוש

בפרשנותו "למעשה מבת מלך" כתב הרב עדין שטיינזלץ: "בחיפושים אחר בת המלך השבויה רואה הר"י חיפושים אחר השכינה השרויה ב'מאסר הקליפות' בתחום שלטונו של הרע. 'המשנה למלך' מייצג את עם ישראל, והוא מחפש את 'בת המלך', השכינה, בכל מקום. מאבקו וכשלונותיו הם תיאור טרגי ופיזי של מאבקו הפנימי של העם היהודי בכל שנות קיומו, מאבק עם העולם ועם עצמו"¹. ברור שזו גישה אליגוריסטית מלאה הרואה בפרטי הסיפור סמלים קבליים ובעלילתו מהלך סמלי. המקבל גישה זו במלואה לא יבין אל נכון את היצירה ללא מפתח סמלים מתאים האמור לשרתו בכל שלב של הקריאה. בהתחשב בנוכחותה רבת העוצמה של הקבלה בעולמו של רבי נחמן אין ספק שפרשנות זו נכונה ומועילה.

לעומתו מדגיש יוסף דן: "... כי סיפורי ר' נחמן אינם בעלי גמגמה דידיקטית, אלא מהווים הבעה ספרותית של נפש שסועה ומורכבת, שלא יכלה להביע את עצמה במלואה בפרוזה עיונית

¹ ע' שטיינזלץ, ששה מסיפורי המעשיות של ר' נחמן מברסלב בצירוף מבוא ופירושים, תל-אביב תשמ"א, עמ' 30.

וביקשה מסגרת בלטרסטיט כדי לתת מקצת הבעה לדברים שבשלמותם לא ניתן כלל להבעה...². אכן, דמויות ומצבים בסיפור אינם יכולים להתפרש רק כסמלים קבליים נוקשים אלא כייצוגים של אסוסיאציות זורמות וחופשיות שאינן מביעות את "הדבר עצמו" אלא את תנועתו ושינויו. זה נכון כמובן לגבי האופן שאנו עשויים להבין את אישיותו של ר' נחמן, אך אנו מבקשים להציג תנועה זו באמצעות התפיסה כי מדובר בסיפור מסע. חנה נוה בעוסקה בסיפורי מסע בספרות העברית כתבה: "במשמעותו הראשונה המסע כולל תמיד טרנספוזיציה ממשית, העתקת מקום ממשות של הנוסע (גופו זו במרחב ובזמן, פוזיצית הגוף משתנה) ויש בו נקודת מוצא, תחנה או תחנת ביניים ונקודת סיום - שכולן מקומות פיזיים וארציים, ממשיים או בדויים בספרות. המסע הזה כולל שינויים של סביבה ותפאורה מוחשית וחומרית והוא משמש לייצור המרחב ולהגדרתו, בהתאם לתוואי התנועה שבו. במשמעותה המושאלת המסע כולל העתקת דיספוזיציה ממצב, מהכרה או מעמדה טרומיים למצב, להכרה או לעמדה אחריתיים. הוא כולל שינוי של סביבה ותצורה מנטאליות, שינוי תודעתי, שינוי זהות, שינוי סטאטוס אישי או חברתי. תולדה זו של המסע היא ידיעת ה'אני' וידיעת הבית"³. בדרך המקופלת בדברים אלו ניסינו להוביל את מאמרנו. ההנחה היא שאין להתכחש לדגם הקבלי הגדול המציין שאיפה של שינוי במימד ההיסטורי ואף הקוסמי. אך בסופו של דבר השינוי נעשה בתודעותיהם של הנוטלים חלק בתהליך. אפשר גם שצודקת הגישה הרואה במצבים השונים בסיפור, השתקפות ייחודית של נבכי נשמתו של ר' נחמן, אך אם ניתן דעתנו לתוואים הכלליים של הסיפור נוכל לראותו כסיפור של זרימה והשתנות המלמד על קשייה של הדרך הדתית התובעת השתנות מתמדת בדרך אל הנצח.

בבואנו לסכם נזכור כי לסיפור מסע אמיתי אין סיכום - המסע נמשך ונמשך. אשר על כן נניח לסיכומנו אנו, ונשזור בדברים מעט מ'פרשנותו' של י"ל פרץ ב"העופות והגוילים" (ממעשיותיו של ר' נחמניקה)⁴ הפותח ב"ידוע לכל באי עולם, שהצדיק ר' נחמניקה היה אוהב לספר מעשיות". בסעיף ד' - 'עניין התועים במדבר' כתב: "וצערו של התועה במדבר גדול הוא מאוד מאוד. כי כל התועה יחיד הוא, גלמוד הוא, יתום ונעזב הוא. כי גדול המדבר גדול מאוד; רבואות רבואות בני אדם תועים בו, אבל כל אחד ואחד תועה לעצמו ואינו פוגש את חברו. והולך אדם תוהו לא דרך, ושומע קול בן אדם מתחנן על נפשו מתוהו לא דרך אחר והוא אינו קרב אליו להחזיק בידו. אדרבה - הוא בורח מפני הקול, שנדמה לו כקול חיה רעה... ואשרי אדם מפחד ובורח, אדם שאוסף שארית כוחו ולא ינום ולא יישן ולא יישב רגע לנוח בחול, אלא נס הוא וצווח: 'אל היישוב, אל היישוב!' כי סוף כל סוף מרחמים עליו מן השמים...". ואחרי כל זאת, ועם כל זאת, הוסיף: "אבל אוי לו לאדם אוהב מנוחה". ישב נא הקורא על מדוכת פרשנותו, יהרהר וייתן דעתו לפרשנות המדברית של י"ל פרץ 'אבל אבוי לו לאדם אוהב מנוחה'!!

² יוסף דן, הסיפור החסידי, ירושלים 1975, עמ' 143.

³ חנה נוה, נוסעים ונוסעות - סיפורי מסע בספרות העברית החדשה, ירושלים תשס"ב, עמ' 8.

⁴ כל כתבי י"ל פרץ, עמ' עח-פ.